

Paár Ádám

Népi hősök a filmvászonon

Robin Hood és A Tenkes kapitánya

Az 1950-es, 60-as években a népi hősök mozgóképre „költöztek”: a francia Tulipános Fanfan, a spanyol–kaliforniai Zorro, a flamand Thyl Ulenspiegel, a svájci Tell Vilmos, a skót Rob Roy MacGregor, a szász Ivanhoe, az olasz Rinaldo Rinaldini és persze minden törvényen kívüli hősfigura ósátyja, Robin Hood. Bár a fenti karakterek a tizenharmadik században élt skót jakobita lázadó, Rob Roy kivételével fiktív alakok voltak, mégis, idővel egyszerű irodalmi és filmes karakterekből egy regionális vagy nemzeti közösség identitásának kifejezői lettek. E hősök sorába illeszkedik Eke Máté, azaz a Tenkes kapitánya, az első magyar televíziós sorozat erdei bujdosója is, akinek figuráját bevallottan a korabeli nyugati televíziós sorozathősök (Robin Hood, Tell Vilmos) ihlették. Eke Mátéval ellentétben a szocialista korszak filmművészetének másik kuruc katonája, Bornemissza János, a *Rákóczi hadnagya* című, 1953-as kalandfilm főszereplője valóban élt, bár történetét a forgatókönyvíró, Barabás Tibor nagyjából szabadon szötte. Ugyanakkor egy huszárcsíny (gróf Maxilian Adam von Starhemberg császári tábornok elfogása) révén Bornemissza János jelentőségét meglehetősen fél lehetett nagyítani. Bornemissza Jánossal és Eke Mátéval a magyar filmművészet is felsorakozott a nyugati filmes hősök kultusza mögött.

Tanulmányomban azt igyekszem bemutatni, milyen párhuzamosságok mutathatók ki a magyar és a nyugat-európai, valamint észak-amerikai történelmi kalandfilmek hőskultusza között. A téma gazdagságából fakadóan elsősorban a Robin Hood-mondakört feldolgozó filmek és *A Tenkes kapitánya* közötti párhuzamokat kívánom áttekinteni, és a két hős filmes ábrázolásán keresztül

világítom meg az államszocialista filmhős karakterében rejlő nyugati („vasfüggönyön túli”) és keleti párhuzamokat és ellentéteket.

Irodalmi előfutárok

A tizenkilencedik század elején a romantika megteremtette a nemzeti és a népi hős archetípusát, gazdagon merítve a krónikákból és a néphagyományból. Artúr király és Ossian, Robin Hood és Ivanhoe, Beowulf és Siegfried, Roland lovag és Ulrich von Liechtenstein, William Wallace és Rob Roy, Tell Vilmos és Thyl Ulenspiegel előléptek a krónikák megsárgult lapjairól, az olcsó kalendáriumból, és idővel többet jelentettek, mint egy regen élt (vagy, mint Ossian és Beowulf esetében biztosan, Artúr és Tell esetében valószínűleg nem élt) figurát: kifejezték egy közösség identitását.¹ A népi kultúra, a magaskultúrából lesüllyedt kultúrkincsek, a tömegkultúra és a magaskultúra alkotásai kiegészítették egymást a nemzeti és népi hősök kultuszának formálásában: mesék, népdalok, balladák, kalendáriumok, nívós történelmi regények és különösen rengeteg népszerű könyv, olcsó ponyva alakították-formálták a kultuszukat, és végül mindehhez a terméshez a mozi is fölzárkózott.

A filmművészet szerepe, éppúgy, mint az irodalomé, nem lebecsülhető a modern hőskultuszteremtésben. Egyetlen példával elegendő illusztrálni a hősteremtés mozi mechanizmusát. William Wallace elderslie-i lovag (1270 körül – 1305), skót szabadságharcos karakterét például úgy, ahogyan ma ismerjük, Mel Gibson *Rettenhetetlenje* (*Braveheart*, 1995) teremtette meg. Ha

¹ Romsics Ignác: A romantika (Thomas Babington Macaulay: Történelem). *Rubicon* 14 (2003) no. 6. pp. 29–30.

ma valaki Skócián kívül William Wallace-ra gondol, akkor Mel Gibson sok szempontból anakronisztikus, hosszú hajú, kék-fehér arcfestésű karaktere ugrik be – már csak azért is, mert Wallace-ról nem maradt fenn korabeli ábrázolás. Igaz, a skótok Wallace korában nem viseltek *kiltet* (skótszoknya), és nem festették arcukat, mint az akkor már régen kihalt, illetve skótok közé olvadt *piktek*. De nem csoda a sok torzítás, hiszen Mel Gibson filmjének forgatókönyvírója, a skót-ír felmenőkkel rendelkező Randall Wallace (csak névrokona a skót hősnek) már eleve egy szépirodalmi műből merített: forrása Vak Harry (1440 körül – 1492) skót költő a 15. században, azaz jóval Wallace 1305-ös kivégzése után íródott műve volt. Igaz, Vak Harry azzal igyekezett hitelesíteni Wallace ábrázolását, hogy állítása szerint Wallace barátja, egy Michael Blair nevű pap közölte vele a személyes információkat. De mivel a két személy élete között százötven év telt el, ez a bizonyos Blair egy matuzsálem lehetett, ha ugyan egyáltalán élt.² Magyarán a történelmi Wallace-ról kevés megbízható ismeretünk van, a Vak Harry és Gibson teremtménye Wallace él a fejünkben a mozi hatásmechanizmusa révén.³ Az azonban vitathatatlan, hogy I. Edward angol király mint Skócia hűbérura elleni harcával és főleg azzal, hogy az angolelleses harcot a köznépp ügyévé tette, Elderslie lovagja régióktól és nyelvjárástól függetlenül hozzájárult valamilyen fokú korai skóttudat kialakulásához.

Bár nemzeti és népi hőstípusról beszélünk, a két karakter nem fedi szükségszerűen egymást. Hiszen a nemzeti hősök, mint Wallace, egy adott politikai közösség szabadságáért küzdenek a külső támadók ellen, alárendelve ennek a programnak a belpolitikai konfliktusokat és érdekeket (ld. Wallace megható beszédét Gibson filmjében a csata előtt, amivel bátorságot önt a paraszti harcosokba, és eléri, hogy a földesurak mellett küzdjenek a közös ellenséggel szemben), míg a népi hősök a belső zsarnokok ellen lépnek fel. Azokban az országokban és régiókban, ahol egy külső megszállás átalakította a helyi társadalmat, szétzúzva annak szerkezetét és hagyományos kötődéseit, mint Írországból, Itáliából, a Balkán-félszigeten vagy a tizenharmadik századi Skóciában, a belső és külső elnyomás folyamatai és intézményei összekapcsolódtak.

A királyok és lovagjaik mellett a törvényen kívüliek, a zsványok is hősökké váltak elsősorban ott, ahol az idegen megszállók és a hazai elnyomók ellen harcoltak. Így a görög népének az oszmánellenes gerillaharcot saját eszközeikkel folytató kleftiszek dicsőségét zengték, a dél-itáliai és spanyol zsványok részt vettek a „trón és oltár” megmentésében, harcolva a napóleoni megszálló hadsereg ellen, a mexikói szegénylegények pedig a spanyol, amerikai és francia intervenció seregei ellen küzdve tettek szert hírnévre. A banditák megítélésében a hatóságok és az elit álláspontja eltért a népdalokat, balladákat költő nép felfogásától. Előbbiek számára a banditák közönséges gonosztevők voltak, a civilizáció ellenségei – körülbelül úgy, ahogyan gyarmatosító perspektívából a sivatagi beduinok vagy a préri indiánjai –, utóbbi számára hősök, de legalábbis olyan emberek, akik a hatalommal szemben arcot adtak a népi igazságtévis vágyának.

Jellemző módon a kapitalizmus kibontakozása, a közlekedés fejlődése lassan átfőrmálta a táji környezetet. Megannyi westernfilm nem véletlenül ábrázolta Janus-arcú, egyszerre démoni és építő, civilizáló erőként a vasutat, amely a közösségeket összekötve egy egyre szűkülőbb térbe szorította vissza a szabad élethez szokott pásztortársadalmat, amelyet a hatalom minden időben és társadalomban a zsványok melegágyának tartott. Szinte egy időben, az 1860-as években történt meg Magyarországon és Dél-Itáliában, Kalábriában és Basilicatában a politikai (délolasz környezetben Bourbon-párti, magyar milióban negyvennyolcas) színezetű paraszti ellenállás háttérjévé váló betyárvilág fölszámolása, ahogyan azt számos kultikus filmes alkotás, egyebek mellett Jancsó Miklós *Szegénylegények* (1966) és Pasquale Squitieri *Úgy hívtak bennünket... banditák!* (*Li chiamarono... briganti!*, 1999) című filmjei bemutatták. Dél-Itália, Magyarország, Mexikó, Közép- és Dél-Amerika legtöbb országa, a Balkán-félsziget és az észak-amerikai határvidék, továbbá Ausztrália zsványainak emlékezete még élő volt a mozgókép kialakulásakor. Csak idő kérdése volt, hogy a „jó” betyárok mozgóképre költözzenek. A leghíresebb törvényen kívüli, Robin Hood köpönyegéből bukkantak elő olyan híres zsványok, mint Rinaldo Rinaldini, Cartouche

² Blind Harry's Wallace. *Mostly Medieval*. <https://www.mostly-medieval.com/explore/blharryintro.htm>, (utolsó letöltés dátuma: 2021. 01. 20.)

³ Lásd: Randall Wallace: *Braveheart*. New York: Penguin Books, 1995.

és Sobri Jóska. Ezért érdemes közelebbről szemügyre venni, miként alakult a Robin-kultusz a mozi elmúlt százharminc évében.

Változatok egy témára: a Robin Hood-mondakör megfilmesítései

A királyoké mellett a nemzeti és népi hősök történetei is mozivászonra kerültek. Az első történelmi filmnek egy Stuart Mária kivégzéséről szóló, 1895-ös, 18 perces alkotást tekintenek. Tizenhárom évet kellett várni arra, hogy Robin Hood, a sherwoodi erdő zöld zekés, csuklyás („hood”) haramiája – akinek alakját többek között Walter Scott, az idősebb Alexandre Dumas és Howard Pyle is megörökítette – a mozivászonra költözzön. 1948-ig kilenc alkotás készült, de az igazi áttörést az ötvenes évek első fele hozta meg: mindegyik évben forgattak egy-egy Robin Hood-filmet.⁴ Az 1930-as években a nagy válság, az 1940-50-es években a fasizmussal és nemzetiszocializmussal, általában a diktatúrákkal szembeni küzdelem, illetve az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság ténykedése, a baloldali vagy annak tartott, kommunistaszimpatiával vádolt értelmiségiek, művészek megbélyegzése miatti fölháborodás adta a Robin Hood-filmek érzelmi töltetét. Tény, hogy a Robin Hood-mondakör mindig összekapcsolódott egyfajta népi radikalizmussal: a tizenkilencedik század elején a ludditák előszeretettel idézték meg alakját. A Robin-kultusz átkerült az Egyesült Államokba, ahol hasonló szerepet töltött be. Az 1930-as években a legtöbb film, követve a népi hagyományt, Robin Hoodot társadalmi forradalmárként mutatta be, s csak másodsorban angolszász hősként.

24

A „vörös hisztéria” keltette légkörben az indianai tankönyvbizottság egyik tagja javasolta a Robin Hood-történetek betiltását az iskolákban. Önmagában ez nem meglepő, hiszen Floridában kommunisztágyanusnak minősítették, és levették a könyvtárak polcairól az *Óz, a nagy varázsló* című meseregényt is.⁵ Hasonló elbánásban ré-

szesült több államban John Steinbeck *Érik a gyümölcs* című regénye. Ennek jegyében csináltak *A három testőr* Disney Stúdió által forgatott, 1953-as filmváltozatában Richelieu bíborosból szimpla minisztert, eltagadva főpapi pozícióját. Ám az 1950-es évek antikommunista, jobboldali kultúrharcosai célt tévesztettek. Az akkoriban jobboldali, ultrakonzervatív oldalról érkező *cancel culture*, ahogyan az minden hasonló erőszakos kampány idején szükségszerűen bekövetkezik, előhívta a reakciót: 1953-ban tiltakozásul megalakult egy diákszerveződés, a Zöld Toll Mozgalom a bloomingtoni Indiana Egyetemen.⁶

A Robin Hood-varázs a hatvanas években vesztett népszerűségéből, majd a hetvenes években szűnt meg. Amennyiben a filmeket tekintjük egy téma népszerűségi mércéjének, árulkodó, hogy míg a tízes években négy, az ötvenes években öt, a hatvanas években már csak három Robin témájú alkotás készült el. Mindennek oka az lehetett, hogy a hatvanas években az előző évtizedekben futott „kardozós”, *swashbuckler* filmek lassan kifutottak. Új műfajok, mint a science fiction váltak népszerűbbé, és a történelmi környezetben játszódó filmekben a hangsúly eltolódott a nagy történelmi tablóról a magánélet irányába. Jellemzőnek tarthatjuk, hogy az 1976-ban, Sean Connery és Audrey Hepburn főszereplésével készült Robin-alkotás már a *Robin és Marion* (*Robin and Marian*) címet viselte.

A hidegháború vége, a Szovjetunió összeomlása azzal járt, hogy a „nagy ellenség” fenyegetése megszűnt, és az amerikai filmrendezők ismét fölfedezték a nemzeti, sőt – a multikulturalizmus társadalomszerveződése jegyében – a nemzet alatti (etnikai, regionális) közösségek történelmét. A középkor és a Brit-szigeteken élő kis népek története, többnyire összekapcsolódva, ismét hálás témát szolgáltatott a filmrendezőknek. Így nem csoda, hogy 1991-ben mindjárt két Robin Hood-film készült, az egyik az Egyesült Államokban (Kevin Costnerrel a főszerepben), a másik az óceán túloldalán, a mondakör születési helyén, az ír Patrick Connolly Bergin főszereplésével. A két alkotás hangulata eltérő. A Costner-film, bár komor, olykor

⁴ Lásd: List of films and television series featuring Robin Hood.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_films_and_television_series_featuring_Robin_Hood (utolsó letöltés dátuma: 2024. 01. 20.)

⁵ Baum, Lyman Frank: *The Annotated Wizard of Oz*. New York–London: W. W. Norton & Co., 2000.

⁶ Kysia, Alison: The Green Feather Movement. *Zinn Education Project*. <https://www.zinnedproject.org/materials/the-green-feather-movement/> (utolsó letöltés dátuma: 2024. 03. 06.)

sötét hangulatú alkotás, és számos elemében a paródiáig menően halmozza az anakronizmusokat (pl. kelta pogány törzsi harcosok szerepeltetése a tizenkettedik századi Angliában), továbbá sűrűn emel át elemeket Walter Scott *Ivanhoe* című regényéből (pl. keresztes vitéz mór szolgája, az *Ivanhoe* Ulrikájához hasonló boszorkány), mindvégig szórakoztató. Az angol párja inkább a régi vágású, ötvenes évekbeli swashbucklerek atmoszféráját idézi.

A Robin-téma sem kerülhette el, hogy behódoljon a divatos posztmodern relativizmusának: a 2010-es, Ridley Scott által rendezett alkotás már a „meg nem történt történelem” divatos szellemében fogant, és Robin Hoodnak tulajdonítja a Magna Charta kiadását, vagyis az angol parlamentarizmus megalapozását. S végül a 2018-as *Robin Hood*-dal visszajutottunk a legenda ősforrásához: Robin már szinte emberfeletti, Supermanhez hasonló képességekkel rendelkezik, ami visszatérés a kiindulópont-hoz, elvégre Robin Hood eredetileg természetfeletti lény volt. Robin Goodfellow vagy Hobgoblin néven gonosz, manóserű erdei tündérként a germán–szász és kelta mitológiából került át a kereszténység győzelmével a balladába, immár megváltozott jellemmel és feladatkörrel.⁷

A Robin-filmeknek van egy olyan eleme, amely jól rezonál *A Tenkes kapitányára*: a két politikai-katonai tábor elkülönítése, nevezetesen a normannoké és az angolszászoké. A Hódító Vilmos normann herceg általi 1066-os meghódítás után sokáig fennmaradt a franciás, pontosabban frank eredetű kultúrát hordozó normann elit és a meghódított angolszászok konfliktusa. A két táborba bele lehetett látni különböző csoportokat: a normannok így lehetnek a mindenkori elnyomók, akár társadalmi (burzsoázia, oligarchia), akár etnikai (fehérek az USA-ban) értelemben, míg a szászokat az elnyomottak mindenkori archetipusaként lehetett azonosítani (az 1930-60-as évek filmjeiben a munkásosztály, áttételesen akár az afroamerikaiak). Nyilvánvaló, hogy történelmi pontosságot kár keresni a Robin-filmek normann–angolszász ellentétében. Éppoly meseelemként kezelte a film ezt az ellentétpárt, mint *A Tenkes kapitánya* a kuruc–labanc ellentétet. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy Anglia normannok általi meghódítása lényegesen korábban történt, mint a Rákóczi-szabadságharc, ami meghatározta a két történelmi

esemény aktualizálhatóságát. A huszadik század elején a „kurucosság” – a közjogi ellentét, a Béccsel való szembenállás miatt – még eleven érzület volt, amelyre később az államszocializmus rátelepedett, kihasználva a kuruckultuszban (éppúgy, mint a negyvennyolcas kultuszban) rejlő popularizációs lehetőséget.

Angliában, illetve az Egyesült Államokban létezett egy leegyszerűsítő, sematizált történelemszemlélet, amely populárisan magyarázta az angol nemzet két ágának, a száznak és a normannak a feszültségét. Eszerint a szász örökség őrizte meg és vitte tovább a régi germán jogból fakadó angol hagyományt (aminek példája a precedensjog vagy az esküdtbíráskodás), míg a kontinentális feudalizmushoz közelebb álló, frank–francia szokásokon nyugvó normann hagyomány a frank hadszervezetet, a franciás eleganciát, a lovagi-trubadúr kultúrát, azaz végső soron a harcos és gentleman erényeket csatornáztatta be. Úgy is mondhatjuk, hogy a szász örökség a mag, a normann a héj az egységes angol kultúrában. A Robin Hood-filmek még azt az időszakot ábrázolták, ahol e kettő között feszültség húzódtott meg. A legyőzött szászok sérelme még friss, a győztes normannok pedig gögösek. Előbbieknek le kell vetközniük a dacot az idegen elemmel szemben, utóbbiaknak pedig el kell fogadniuk a szász intézményeket. Így – kissé Hegellel szólva – a százság tézise és a normannság antitézise elvezet egy szintézishez, az angolszászok és a normannok összekeveredéséhez, az angol nemzet kialakulásához.

Nem lenne teljes a Robin-körkép, ha nem említenénk meg, hogy idővel Robin Hood alakja más néven tovább élt. Scott *Ivanhoe*-jában Locksley néven találkozunk a karakterrel. Csak a regény későbbi részében fedi fel kilétét, de a filmekben természetesen tudjuk, hogy csakis Robin Hood lehet. Robert Louis Stevenson *A fekete nyíl* című, 1888-as regényében szerepel egy Robinra rendkívül hasonlító (erdőben élő, törvényen kívüli csapatot vezető, kiváló íjász) karakter, Ellis Duckworth. Ebből a regényből szovjet, amerikai–spanyol film, sőt olasz kalandfilm is készült, utóbbi áthelyezte a cselekményt Angliából Itáliába, tovább színezve-bonyolítva az egyszerű, sematikus karakterekre épülő történetet. Richard Horatio Edgar Wallace krimiszerző 1923-as bűnügyi regénye, a *Zöld íjász* hasonlóképp fölillant egy – huszadik századi környezet-

⁷ Puck. Robin Hood Legend. <https://robinhoodlegend.com/puc143/> (utolsó letöltés dátuma: 2024. 03. 06.)

be helyezett – igazságosztót, aki szintén íjjal és nyíllal bünteti meg a gonoszokat. A francia történelmi kalandfilmsorozat, a *Parittyás Thierry* (*Thierry la Fronde*, 1963–1966) főhőse parittyával harcol törvényen kívüli csapata élén a százéves háborúban az angolok ellen. De még maga William Wallace is megfeleltethető egy Robin Hood-karakternek, legalábbis lázadásának első részében, amikor még nem élvezte a skót egyház és nemesség szimpátiáját, hanem csak egyedül a nép támogatta. És a Robin-szálat továbbsszöve eljuthatunk a tizennyolcadik századi Magyarorszáig és *A Tenkes kapitányáig*.

A Tenkes kapitánya

„Könnyed hangvételben, megoldásaiban a népmesékre emlékeztető, zömmel kitalált történetet filmesítettek meg, amelynek történeti magva igen sovány. Elképzelésük az volt, hogy az igazságtevő népmesék hangulatát idézve kicsúfolják az országot dúló-sanyargató labancokat, felhasználva a népi fortély minden leleményét”⁸ – Vadász Sándor és Tóth Sándor történészek így összegezték *A Tenkes kapitánya* című sorozatot a magyar történettudomány nivós szakfolyóirata, a *Századok* 1964/3. számának hasábjain. A szocialista rendszerben egy történettudományos folyóirat ritkán adott helyet olyan írásnak, amelynek szerzőpárosa történési szempontból elemzett egy könnyed hangvételű ifjúsági kalandfilmet. *A Tenkes kapitánya*, amelyet a Magyar Televízió 1964-ben vetített, a témája (a Rákóczi-szabadságharc, illetve ennek helyi, Siklós környéki vonatkozásai) okán joggal váltotta ki a széles közönség mellett a történészek érdeklődését is. A szerzők elmarasztalták a sorozatot az egyenetlen szerkezet, a stílusok keveredése (történelmi film, kalandfilm, vígjáték) és különösen a labancok ábrázolása miatt, de megtalálták a mentséget a sorozat fenti hibáira: nevezetesen azt, hogy a forgatókönyvíró (Örsi Ferenc) és a rendező (Fejér Tamás) meseelemként kezelték a szabadságharc történetét.

Valóban, a kritika szerzői jól vették észre, hogy a sorozatban a labancok kétféleképp alakultak, akiken Eke Máté, azaz a Tenkes kapitánya vezetésével a maroknyi kuruc bujdosó könnyen diadalmaskodik. Talán nem túlzunk, hogy a Magyar Televízió első sorozata alapvetően befolyásolta azt, ahogyan a közvélemény a kurucokra gondol.

Ahogyan a tizennyolcadik századi skót folklór, majd az irodalom mozgóképre vitelével a „jakobita” (azaz a Stuart-ház híve) vált az „igazi” skóttá, és ennek megtestesítője a sokszor megfilmesített Rob Roy volt, úgy Magyarországon az irodalom és a mozi a „kuruc” mint magyar hazafi kultuszt építette (tegyük hozzá, hogy egyoldalúan háttérbe szorítva a császárpárti magyar nemeseket, akik semmivel sem voltak rosszabb hazafiak).

A máig népszerű ifjúsági kalandfilmsorozat számos kritikát kapott. Például jó szemmel vették észre, hogy Eke Máténak nincs igazán hozzá méltó ellenfele, illetve ellen-sége. Nyugat-Európában és más közép- és kelet-európai országokban is virágzott a népi hősookról szóló tematika, és a filmek, sorozatok popularizálták a romantika által protonemzeti héroszokká magasztosított alakokat: Robin Hood és Ivanhoe, D’Artagnan és Tulipános Fanfan, Tell Vilmos és Rob Roy, Rinaldo Rinaldini és Blood kapitány, Michel Jerzy Wolodyjowski és Tarasz Bulba egyszerre lettek népi igazságtevők és korai nemzeti hősoök. Ám mindig akadtak méltó ellenfelek az ellenoldalon. A skót Rob Roynak Montrose hercege, a szász Ivanhoe-nak a büszke normann templomos vitéz, Brian de Bois-Guilbert, a maláj Sandokannak az angol James Brooke, Sarawak gátlástalan „fehér rádzsája”, a lengyel Wolodyjowskinak Bohun kozák atamán és így tovább. A legfőbb negatív figurák félelmetesen intelligensek, többnyire bátrak, és még csak azt sem lehet állítani, hogy olykor, ha nem is az emberi igazság, de a történelmi és emberi logika nem az ő oldalukon áll. Néha észrevétlenül nekik (is) szurkol a néző, ha másért nem, legalább az életben maradásért.

A Tenkes kapitánya más utat követett. Mivel eleve könnyed sorozatnak szánták, a vér helyett a komikumra helyeződött a hangsúly. Eberstein Eckbert ezredesre nem lehetett haragudni, ő és a többi „labanc” a szerethető rosszfiúk típusába tartoztak. Egyébként ritkán szokták észrevenni, hogy Eke Máté csak végszükség esetén öl, ami belefért a mesébe, de van egy reális és egy emberi vetülete is. Mivel – mint el is hangzik a sorozatban Siklói bácsi szájából – minden császári katona vére megtorlást vonna maga után („Vágd le a sárkány egy fejét, tízet növeszt a császárr!”). De a könyvből kiderül, hogy Eke Máté a Batthyányak huszárezredében harcolt a spanyol örökösödési

háború elején a franciák és a bajorok ellen – a császári seregben –, ugyanott, ahol Eberstein ezrede. Vagyis voltaképpen Eke egy profi, világlátott katona, aki menet közben áll át (nem a régi Thököly-hívek egyike), és lényegében a korábbi bajtársai ellen küzd – ami emberileg még inkább indokolhatóvá teszi, hogy kerülje a (főlölséges, szükségtelen) brutalitást. Így a művészi és történelmi logika szerencsésen találkozik ebben a karakterben.

A sorozat „ifjúsági kalandfilm” jellege magyarázatul szolgálhatott arra, hogy Eke Máté és kicsiny csapata nem kerül szembe hatékony császári katonasággal. A sorozatot eleve a fiataloknak szánták, és a korabeli magyar filmjártásban az ifjúsági témákba nem fért bele a véres jelenetek ábrázolása. Ettől persze még lehetett volna hatékonyabb az ellenség, mint Eberstein Eckbert ezredes és a siklósi várórség, de az alkotók feltehetően úgy vélték, hogy jobb, ha Eke Máté inkább a humor, az ellenség kigúnyolásának eszközével harcol a kurucok ügyéért. Ekkoriban a nyugati sorozatokban sem volt általános a túlzásba vitt naturalizmus. Zorro soha nem öl embert a Douglas Fairbanks főszereplésével készült Disney-sorozatban. Robin Hood és bandája messzebb mennek a fizikai erőszak terén, de összességében Robin inkább az esztét használja a hatvanas évek angol–amerikai sorozatában is.

Magyarországon gyakori, hogy minden olyan filmet történelmi filmnek tekintenek, amely egy régebbi korszakban játszódik, holott a történelmi film egy ernyőfogalom. A történelmi kalandfilm nem ugyanaz, mint a történelmi életrajzi film. Ami *A Tenkes kapitányát* illeti, ez valójában ifjúsági történelmi kalandfilm, amely közelít a történelmi mese alműfajához, vagyis azokhoz az alkotásokhoz, amelyekben a történelmi szín csak háttér egy meseszerű történethez (mint Móra Ferenc *Rab emberi fia*i vagy Mark Twain *Koldus és királyfi* című regénye, illetve ezek filmváltozatai). Ezekben az alkotásokban a hős különböző próbatételek elé kerül (hasonlóan a népmesék főszereplőihöz, akik lehetnek akár királyfiak, királylányok, akár kiskanászok, parasztlányok), és részben önjelétől, részben segítők révén sikerül győzedelmeskednie a külvilág ellenséges erői, de sokszor önmaga gyengeségei felett is. Ahol gyermekek a főszereplők, a mesék elsősorban felnövs- és fejlődéstörténetek, amelyekben a történelmi külvilág csak arra való, hogy az író kellő mennyiségű adatot halmozzon bele a könyvbe, megfélemlítve az ismeretterjesztés pedagógiai követelményének.

Érthetően a történelmi mese műfajába tartozó könyvekben és filmekben kerülték az erőszakot, hiszen a megcélzott korosztály a gyerekek és az ifjúság voltak. A történelmi mese által közvetíteni kívánt két, részben egymást kioltó célnak – a kortól függetlenített emberi példamutatásnak és a konkrét korhoz kötött történelmi ismeretterjesztésnek – a „vértelen” alkotások teljesen megfeleleltek. Az erőszak nyílt, brutális ábrázolása a hős részéről pszichológiailag káros lett volna, hiszen azt sugalmazta volna, hogy a valós életben is elfogadható a fizikai erőfölényre hasonló mértékű, csak éppen ellentétes irányú erőszakkal reagálni. Ebből viszont logikusan fakadt az is, hogy a főhős ellensége sem lehetett sötét, démoni figura, mert a vértelen harc ez esetben nem állt volna arányban az antagonista jellemével. Így érthető módon a „labancok” komikus, gyáva balfácánok lettek *A Tenkes kapitányában*, akik túljátszott gesztikulálásukkal, ordításukkal, állandó hetvenkedésükkel, s ugyanakkor ügyetlenkedésükkel inkább emlékeztettek a Louis de Funès-filmek csendőreire, mint valódi népnúzókra.

Társadalmi ellentétek

A vasfüggönytől keletre elvárás volt a hatalom részéről a pozitívan ábrázolt karakterek beágyazása az osztályharcos szemléletbe. Így lettek a kommunista rendszerű országok emlékezet- és kultúrpolitikájában előkommunista forradalmárok olyan történelmi személyek, mint Sztjepan Razin, Jan Žižka, Münzer Tamás, Geyer Flórián vagy Dózsa György. A kuruc hősök beleillettek a magyar függetlenségi tradícióba, így mintegy összekötötték a forradalmiságot a nacionalista hagyománnyal. *A Tenkes kapitánya* élt azzal az eszközzel, hogy leegyszerűsítve, sematikusán a gazdagokat (a báró, a gazdag kocsmáros) és az idegen katonákat azonosította a „labancokkal”, míg a szegényeket a „kurucokkal”. Nemzetiségi tekintetben azonban a sorozat nagyfokú toleranciát tanúsított: ugyanúgy találunk németet (Viktor mester) a kurucok táborában, ahogyan például cigánylányt is.

Eke Máté egyszerre harcol nemzeti és társadalmi célokért, azaz a magyar függetlenségért és a parasztok, szegények sorsának javításáért. Magyar hős, azonban mégsem csak a magyarok érezhetnek együtt vele. Nem meglepő az olyan nemzeti hősök szerepeltetése, akik bárhol képesek

harcolni a jó ügyért. Rinaldo Rinaldini egyfajta itáliai patriotizmus, kvázi pántálianizmus jegyében felkerekedik, hogy harcoljon Korzikában a francia megszállók ellen, noha semmi sem köti Korzikához. Eke Máté is egy adott lokális térben küzd a szélesebb (magyar) nemzeti közöségért.

Már *A Tenkes kapitánya* születésének körülményei is elválaszthatatlanok a nyugati filmsorozatoktól. Nem véletlen a sok dramaturgiai hasonlóság a Robin Hood-balladákkal (pl. Eke Máté és Buga Jakab úgy botlanak egymásba, mint Robin Hood és leendő hadnagya, Little John), hiszen az 1961-ben a Magyar Televízió által bemutatott, *Robin Hood kalandjai* című angol sorozat inspirálta a Gyermek és Ifjúsági Műsorok Főszerkesztőségének vezetőjét, hogy megkérdezze Örsit, nem tudna-e hasonló történetet írni, amely magyar környezetben játszódna. Az anekdota szerint a kérdésre Örsi Ferenc azonnal előhúzza a táskájából *A Tenkes kapitánya* szinopszisát, ugyanis az író kisfia szintén régóta rágta apja fülét, hogy írjon valami hasonlót a *Robin Hood kalandjai* vagy a szintén népszerű, *Tell Vilmos* című sorozathoz. A két népi hős mellett Ludas Matyit is Eke Máté ősei közé sorolhatjuk, mert több alkalommal álruhában leckézteti meg a siklósi vár urát, Eberstein Eckbert ezredet.

Eberstein Eckbert tipikus megtestesítője az osztrák katonai bürokráciáról kialakult magyar sztereotípiának: egyszerre fenyegetően nagyhangú, ugyanakkor komikus balfácán, akinek semmi sem jön össze. Katonái képtelenek elcsípni a kurucokat. Az osztrákok (akiket következetesen „labancoknak” neveznek a sorozatban, noha ez nemzetiségtől függetlenül a császárpártiak neve volt) újabb és újabb csapdákat állítanak Eke Máténak, aki leleményességgel és társai segítségével túlél minden alatomos fondorlatot.

Önmagában nem csoda, hogy a filmsorozatban a bujdosó figurája morális és olykor fizikai fölénybe kerül a hatalmaskodó katonával, zsandárral, általában a zsarnokság rendfenntartó erőivel szemben. E tekintetben *A Tenkes kapitánya* nem tér el az 1930-60-as évek nyugati filmsorozataitól. Zorro, Robin Hood, Tell Vilmos, a francia Parittyás Thierry és *A vörös Pimpernel* szintén lóvá teszik az elviselhetetlenül arrogáns és gögös, a lakos-

ságot sanyargató katonákat, akikről mindig kiderül, hogy paprikajancsik. Legyen szó akár a Kaliforniát megszálló spanyolokról, esetleg a Spanyolországot megszálló napóleoni franciákról (Zorro), akár az angolszászokat elnyomó normannokról (Robin Hood), a százéves háború angoljairól (Parittyás Thierry) vagy a robespierré-i diktatúra idején a király híveit üldöző köztársaságiakról (*A vörös Pimpernel* esetében), mi lehetne irritálóbb a néző igazságérzetének, mint a fizikai (katonai, csendőri, rendőri) erőszakra és technológiai erőfölényre támaszkodó gög és butaság keveréke? S mi lehetne méltóbb elégtétel, mint az, ha a kismember hős keményen visszavág az éppen aktuális hatalomnak és erőszakszervezeteinek?

A hősök egy része Eric Hobsbawm angol történész fogalmával élve „társadalmi bandita” (*social bandit*), vagyis bűncselekményeket követ el, ám ezek találkoznak a lakosság széles rétegének igazságérzetével, a lakosság ugyanis a fennálló hatalmat tekinti valamilyen okból illegitimnek, jogtiprónak.⁹ A skót Rob Roy és az itáliai Rinaldini esetében a népi hős és a zsvány alakja összeolvadt, ami a két régió társadalomtörténetéből következett. A „déli-ek”, az angolok uralmát nehezen tűrő és a prekapitalista viszonyok által elnyomorodásra ítelt skót felföldi klánok, valamint a politikailag széttagolt Itália részben idegen (délen spanyol, északon osztrák és francia) uralom alatt élő parasztjai egyaránt glóriával öveztek a zsványokat, akik sajátos eszközökkel képviselték a hatalomnak való ellenállás szellemét. Skóciában az angolok (és a délskótok) által primitív marhatolvajoknak és barbároknak tartott felföldiek, Itáliában a hegyekbe menekült és ott banditálétet folytató szegény parasztok testesítették meg a vágyott függetlenséget.

Az álcázás visszatérő eleme *A Tenkes kapitányának*. Az átöltözés szinte az összes nyugati sorozathőst jellemzi, van olyan (Zorro), aki egyenesen kettős identitással rendelkezik: nappal unatkozó, léha ficsúr, éjszaka pedig fekete maszkos és köpönyeges igazságosztó. Rinaldo Rinaldini, az itáliai bandita gyakran arisztokratának álcázza magát, kihasználva előkelő születéséből fakadó jólneveltségét, Robin Hood álruhában vesz részt a nottinghami íjászversenyen. Eke Máté mindegyiküket felülmúlja, hiszen hol marhakereskedőként, hol fürdőmesterként lépi

⁹ Hobsbawm, Eric: *Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században.* (trans. Tandori Dezső). Kossuth Kiadó: Budapest, 1974.

át fő ellensége, Eberstein Eckbert ezredes lakosztályának küszöbét.

Ami az ellenségeket illeti, gyakran kétféle karakter jelenik meg: az elviselhetetlenül gögös, népnyzó, ám ostoba katona és a kapzsi főúr. Az előbbit láthatjuk olyan figurákban, mint Los Angeles katonai kormányzója, Monastario kapitány, Zorro fő ellensége (a Disney Stúdió által rendezett, 1957-es Zorro sorozatban), a gonosz szállásmester az 1952-es *Tulipános Fanfanban* (Magyarországon *Királylány a feleségem* címmel vetítették), Pityik őrmester *A Tenkes kapitányában*. Az utóbbit pedig olyan alakokban láthatjuk feltűnni, mint az 1953-as és 1995-ös Rob Roy antagonistája, Montrose hercege. Gyakori azonban a népnyzó katona és a kapzsi főnemes közös metszete, mint az 1958-as *Tell Vilmos* sorozat Hermann Gessler helytartója, az 1968-as *Rinaldo Rinaldini* Cavalcanti márkija vagy maga Eberstein báró.

Következtetések

Mint látható, Robin Hood és a Tenkes kapitánya karaktere számos ponton hasonlóságot mutat: túl azon, hogy mindketten küzdenek egy-egy népnyzó zsarnok ellen, és képviselik a szegényeket, nemzeti hősök is, akik egy-egy elnyomott – szász, illetve magyar – népesség érdekében lépnek fel. Mindkettejüket segítők széles tábora veszi körül, egy-egy népi eredetű fegyvert (íj, illetve ostor) használnak a kard mellett, és álöltözetben kémlelik ki az ellenséges tábor, illetve leckéztetik meg a gonoszokat. Mindazonáltal vannak lényeges különbségek is. Robin Hood (és általában nyugati társai) jóval erősebb ellenségeket kapnak a filmvászonon, mint Eke Máté. A Tenkes kapitányának nincs igazán méltó ellenfele, mint amilyen például Robin Hoodnak Guy of Gisborne, vagy hogy egy másik, a Robin Hood-mondakörbe tartozó szépirodalmi műre utaljunk, mint Ivanhoe-nak a gögös templomos vitéz, Brian de Bois-Guilbert. Eberstein Eckbertért szurkolunk, de nem azért, mert méltó ellenfele Eke Máténak, hanem éppen azért, mert nem az: együgyű, ellenben nagyhangú. Míg Robin Hood a nyugati környezetben a baloldali eszmei hagyomány folytonosságát képviselte, Eke Máté kalandjai az államszocialista Magyarországon alkalmasak voltak a burkolt patrióta érzület kifejeződésére. Mindazonáltal mindkét karakter széles rétegek vágyakozását tükrözte a nagyobb igazságosság után, így mindig aktuálisak lesznek.

Ádám Paár

Folk Heroes on the screen.

Robin Hood and the Captain of the Tenkes

Zorro, Thyl Ulenspiegel, Rob Roy, Ivanhoe, Rinaldo Rinaldini, and, naturally, the predecessor of all the outlaws, Robin Hood. These heroes became the protagonists in the memorable adventure films of the 1950-60s. They might be either fictional or real characters, but all the outlaws became the heroes of a concrete region or population. They encouraged pride and self-confidence from the given population. In Hungary Máté Eke, the Captain of the Tenkes is considered to be the first and the most popular hero, whose figure was created by Ferenc Örsi in 1964. There is parallelism between Robin and his Hungarian relative, the Captain of the Tenkes, hero of a legendary Hungarian television series of the decade. In two cases we can see heroes who take the change out of the poor people. This article discusses the similarities and differences between two heroes.